

СЕНАТАРСКІЯ РОДЫ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА У 1566–1605 гг.: СКЛАД І СТРУКТУРА

Актуальнасць і мэта даследавання

Даследаванне гісторыі дзяржаўнага ладу, дзяржаўных інстытутаў і, увогуле, улады ў Вялікім Княстве Літоўскім (далей – ВКЛ) мае надзвычай багатую гістарыяграфічную традыцыю. Яно распачалося яшчэ ў канцы XVIII ст. і паспяхова працягваецца па сённяшні дзень гісторыкамі розных краін. Натуральна, у розныя перыяды даследчыкі засяроджвалі сваю ўвагу на розных праблемах. Таму за больш чым 200 гадоў існавання навуковай гістарыяграфіі ВКЛ няцяжка заўважыць вялікую розніцу ў распрацаванасці асобных тэмаў і перыядаў. Сур'ёзныя дыспрапорцыі ў гістарыяграфіі існуюць у даследаванні прынцыпаў і механізмаў функцыянавання ўлады ў ВКЛ. Так, у рамках дадзенай праблемы, значна лепей чым перыяд існавання Княства ў межах супольнай Рэчы Паспалітай (далей – РП), вывучаны перыяд XIV – сярэдзіны XVI ст. [1–11]. Як вынік падобнай сітуацыі – пэўныя тэарэтычныя мадэлі, распрацаваныя на базе крыніц, датычных Кароны Польскай XVI–XVIII ст. (далей – КП), з лёгкасцю пераносяцца на гісторыю ВКЛ, без больш уважлівай рэфлексіі. Так, у энцыклапедыі «Вялікае княства Літоўскае», якая падводзіць пэўную рысу пад развіццём беларускай гістарыяграфіі ў першыя 15 гадоў самастойнага існавання Беларусі, дзяржаўны лад ВКЛ апісваецца з фармальнага боку, некаторыя найважнейшыя тэрміны, такія як «магнацкая алігархія», ці «шляхецкая рэспубліка», выкарыстоўваюцца механічна, без належнага тлумачэння [12–14].

Галоўнай прычынай такога стану рэчаў з'яўляецца слабая вывучанасць у навуцы такіх складаных, але пры гэтым надзвычай актуальных праблем, як нефармальныя механізмы функцыянавання ўлады ў ВКЛ і сацыяльная структура грамадства. Калі дзяржаўны лад Княства ў XVII–XVIII ст. характарызуецца як магнацкая алігархія, дзе пад «алігархіяй» мусіць разумецца палітычнае ўладкаванне дзяржавы, а пад «магнатамі» галоўны суб'ект улады, каб зразумець і даследаваць гэты дзяржаўны лад, гісторыкі мусяць дакладна, з аднаго боку, вывучыць прынцыпы функцыянавання алігархіі, а з іншага, выразна акрэсліць тую сацыяльную групу, якую прынята называць магнатэрыяй [15, s. 5–6].

Што тычыцца другой праблемы, то на вялікі жаль у гістарычнай навуцы на дадзены момант не існуе адзіных крытэрыяў вызначэння прыналежнасці той ці іншай асобы да магнатэрыі. Найчасцей наогул гэты тэрмін разумецца на інстынктыўным узроўні. Больш за тое, няма аднагалоснасці нават наконт таго, што ўяўляла сабою магнатэрыя: аднолькава часта можна сустрэць выкарыстанне тэрмінаў «саслоўе» [16; 17, s. 451], «клас» [13; 18, s. 26], а крыху радзей, «сацыяльная група» [19, p. 14–15]. Яшчэ больш сур'ёзныя праблемы існуюць пры вызначэнні крытэрыяў прыналежнасці да магнатэрыі [20–24]. Большасць гісторыкаў, аднак, робіць гэта інстынктыўна. Падобныя рознагалосці ў разуменні з'явы магнатэрыі вымушаюць, на першасным этапе, пры вывучэнні структуры вышэйшага саслоўя ВКЛ адмовіцца ад яго выкарыстання.

У дадзеным артыкуле, такім чынам, робіцца спроба даследаваць як пэўную сукупнасць тыя роды ВКЛ, якія мелі сваіх прадстаўнікоў у Сенаце РП у 1566–1605 гг. Такія роды тут называюцца «сенатарскімі». Варта зазначыць, што іх асаблівы сацыяльны статус у грамадстве знаходзіць адбітак у крыніцах [25, s. 129]. Мэта дадзенага артыкула – вызначыць наколькі гэтыя сенатарскія роды змаглі сканцэнтраваць у сваіх руках манапольнае права на непасрэдны ўдзел у ажыццяўленні ўлады праз прыналежнасць да найважнейшага органа дзяржаўнай улады – Сената РП, а таксама ў якой ступені яны адасобіліся ад рэшты шляхецкага грамадства. На перыферыі будзе таксама разгледжаная праблема ўплыву біялагічных і дэмаграфічных фактараў на змены палітычных цыклаў ва ўнутраным жыцці дзяржавы. Найперш, аднак, варта спыніцца на тэрміналогіі, храналогіі і метадалогіі дадзенага даследавання.

Тэрміналогія, храналогія і метадалогія даследавання

Што тычыцца тэрміналогіі, то варта адзначыць, што ў артыкуле ў дачыненні да інстытуту Рады ВКЛ, як правіла, выкарыстоўваецца тэрмін «Сенат». Фармальна Рады-Сената ВКЛ пасля 1569 г. не існавала. Згодна з пастановамі Люблінскага сойму Рада ВКЛ рабілася часткаю Сената кароннага, а літоўскія ўраднікі мусілі заняць свае месцы сярод сваіх польскіх калег [26, s. 236, 239–241; 27, s. 360]. Аднак на практыцы абедзве Рады засталіся адасобленыя адна ад адной, былых Паноў раду Княства аб'ядноўвала агульная свядомасць прыналежнасці менавіта да дзяржаўнага органу ВКЛ [28; 29, s. 33, 42, 56, 166, 195]. Выбар на карысць тэрміну «Сенат» замест «Рада» быў зроблены для таго, каб вербальна акцэнтаваць розніцу паміж гэтым інстытутам да рэформаў 1560-х гг. і пасля.

Храналагічнымі межамі дадзенай працы абраныя 1566–1605 гг. Першая дата – год, калі Жыгімонт Аўгуст прызначыў асоб на новаўтвораныя

на сойме 1565–1566 гг. урады, якія давалі права на ўваходжанне ў склад Паноў рады. У канцы яго Рада ВКЛ выступіла ў новай, рэфармаванай якасці [2, с. 699, 724–728]. Другая дата не настолькі адназначная. Яе выбар ажыццёўлены з улікам шэрагу фактараў, якія мелі для ВКЛ як унутраны, так і знешні характар. Ва ўнутраным жыцці РП 1605 г. быў апошнім мірным годам напярэдадні Сандамірскага рокашу 1606–1609 гг., які значна паўплываў на ўнутраную палітыку Жыгімонта III, у тым ліку, намінацыйную [30, s. 334–335; 31, s. 233–234]. Што тычыцца непасрэдна ВКЛ, то тут у 1603 г. памёр найбольш уплывовы і, пры гэтым, апазіцыйны манарху палітык Крыштоф Радзівіл “Пярун”, ваявода віленскі і вялікі гетман літоўскі. Пасля яго смерці Жыгімонт III атрымаў магчымасць пакласці канец апазіцыі ў Княстве, прызначыўшы на вакантныя ўрады адданых сабе асоб, што ён і ажыццявіў паспяхова да 1605 г. [32, s. 133; 33, с. 72–73; 34, s. 36–38]. Характэрна, што ў Сандамірскім рокашы прынялі ўдзел толькі два сенатары ВКЛ: кашталян троцкі Ежы Радзівіл і маршалак вялікі Крыштоф Манвід Дарагастайскі [35, s. 75–80; 36]. Са знешніх фактараў, якія паўплывалі на выбар менавіта гэтага году, можна адзначыць вайну са Швецыяй, а таксама канфлікт з Маскоўскім царствам, у які ўсё больш уцягвалася РП, каб нарэшце абвесціць у 1609 г. вайну свайму ўсходняму суседу [37, s. 271–291].

Што тычыцца метадалагічнай часткі даследавання, то асноўным метадам, нароўні з традыцыйнымі, з’яўляецца прасапаграфічны метада. Асаблівую папулярнасць ён набыў сярод даследчыкаў гісторыі ВКЛ позняга сярэднявечча [5; 9–11]. Дадзены метада дазваляе даследаваць сенатарскія роды як пэўную сукупнасць, якая знаходзілася ў сталай дынаміцы. Галоўнай яго тэарэтычнай падставай з’яўляецца сцверджанне, што вывучэнне пэўнай, аб’яднай паводле нейкага крытэрыя/крытэрыяў групы, дазволіць зрабіць каштоўныя высновы як аб характарыстыках самой гэтай групы, так і асобных яе чальцоў [39, р. 46–47]. У дадзеным выпадку фармальным крытэрыем вылучэння групы з’яўляецца прыналежнасць той ці іншай асобы да Сенату РП. Улічваючы гэта, варта спыніцца на гісторыі інстытуту Рады ВКЛ, які ў 1569 г. стаў часткаю гэтага Сенату.

Эвалюцыя інстытуту Рады ВКЛ у XV – сярэдзіне XVI ст.

Інстытут рады манарха вядомы, у тым ці іншым выглядзе, ва ўсіх сярэднявечных манархіях. Само яго афармленне, усталяванне асабовага складу і акрэсленых кампетэнцый з’яўляецца найважнейшаю прыкметаю трансфармацыі сярэднявечнай манархіі. Эвалюцыя інстытуту Рады ў ВКЛ, як і ў Еўропе, адбывалася ад дарадчага да кантралюючага орга-

на, каб завершыцца ў выглядзе інстытута, які кіруе дзяржаваю разам з манархам. Адпаведна, змяняліся паўнамоцтвы і функцыі вялікага князя літоўскага [9, s. 6, 10].

Інстытуцыйнае афармленне княжацкай рады ў ВКЛ распачалося ў канцы XIV – пачатку XV ст. [9, s. 16–17]. Умоўнай датаю яе нараджэння можна лічыць 1413 г., калі ў акце Гарадзельскай уніі ўпершыню выкарыстоўваецца тэрмін «consilium» і агаворваюцца некаторыя ўмовы яго функцыянавання [1, с. 479–480]. У наступнае стагоддзе рада паступова пашырала, спачатку свае нефармальныя паўнамоцтвы, якія пазней фіксаваліся ў заканадаўчых актах і рабіліся, такім чынам, фармальнымі. Датаю канчатковага афармлення Рады варта лічыць прывілей Аляксандра 1492 г., дапоўнены прывілеем 1506 г. і Статутам 1529 г. [9, s. 22; 40, с. 28–38].

Другая палова кіравання Жыгімонта Старога характарызуецца ўжо якасна іншым зместам палітычнага жыцця у ВКЛ. Як усё папярэдняе стагоддзе гаспадарская рада пераймала функцыі манарха, так цяпер вальны сойм, які ўсё часцей уяўляў сабою тэрытарыяльнае прадстаўніцтва ўсіх зямель ВКЛ, пачаў прэтэндаваць на ўзурпацыю многіх паўнамоцтваў гаспадара і Паноў рады. Кульмінацыя гэтай барацьбы прыходзіцца на гады кіравання Жыгімонта Аўгуста, які, урэшце рэшт, разам з Радаю ВКЛ мусіў пайсці на шматлікія саступкі шляхце, вынікам чаго стала серыя рэформаў дзяржаўнага ладу краіны ў 1560-х гг., а больш апасродкавана – Люблінская унія 1569 г. [2, с. 713–734; 40, с. 35–43, 47–52].

Рэформы 1560-х гг. у ВКЛ значна трансфармавалі дзяржаўны лад гэтай дзяржавы. Даследчыкі, якія звярталіся да іх аналізу, як правіла засяроджвалі ўвагу толькі на той іх частцы, якая ім здавалася найбольш важнай. Змены ў судовай сістэме, новы тэрытарыяльна-адміністрацыйны падзел, рэфармаванае заканадаўства і выразныя прынцыпы функцыянавання парламенцкай сістэмы дзяржавы, нарэшце, унія – усё гэтыя рэформы і падзеі былі дасягненнем дастаткова шырокага шляхецкага руху накіраванага супраць панавання магнатаў у ВКЛ [2, с. 733–734; 40, с. 39–43]. За падобным вобразам рэформаў 1560-х гг. лёгка, аднак, не заўважыць тыя змены, якія адбыліся ў інстытуце Паноў рады, чальцы якога мусілі нейкім чынам рэагаваць на ўнутраныя і знешнія ўзрушэнні. Гэтую трансфармацыю вельмі важна канстатаваць у сувязі з пастановамі Люблінскай уніі 1569 г.: наколькі новы рэфармаваны характар Рады ВКЛ у 1566–1569 гг. быў вынікам яе натуральнай трансфармацыі пад ціскам унутрыпалітычнай рэчаіснасці, настолькі яе аблічча пасля 1569 г. было навіязанае звонкі пастановамі Люблінскага сойму.

Рада ВКЛ як орган дзяржаўнай улады да пачатку 1560-х гг. мела некалькі цікавых характарыстык, якія значна адрознівалі яе ад найбольш блізкага ёй Сенату КП. Па-першае, яна мела адкрыты склад. Як адзначае Л. Корчак, гаспадарская рада ад сярэдзіны XV ст. набывае выразны ўрадніцкі характар: права ўдзелу ў яе пасяджэннях было замацаванае за пэўнымі ўраднікамі, спачатку ў сілу традыцыі, а пазней і заканадаўча. Тым не менш, разам з непасрэдным правам удзелу ў пасяджэннях Рады, замацаваных за пэўнымі пасадамі, існавала і пасрэднае права. Яно вынікала з прыналежнасці да сацыяльнай групы паноў, але ў яе маглі ўваходзіць таксама пэўныя княжацкія роды, а таксама асобы, ці роды, якія на сойм запрашаў вялікі князь сваімі лістамі па ўласнаму меркаванню [2, с. 331–335; 9, s. 45]. Яшчэ адной цікавай асаблівасцю паноў рады з’яўлялася наяўнасць інстытута гаспадарскіх маршалкаў, якія таксама ўваходзілі ў шырокі склад Рады. Яго адметнасцю было тое, што колькасць гаспадарскіх маршалкаў не была праўна ўрэгуляваная і залежала ад волі манарха. Фактычна, гаспадар мог увесці ў склад Рады любую пажаданую праз сябе асобу, прызначыўшы яе гаспадарскім маршалкам. Натуральна, як правіла, гэтымі асобамі былі ўсё тыя ж прадстаўнікі панскіх родаў. Акрамя таго, доступ у шырокую Раду мелі дворныя і сталовыя ўраднікі, часам, пісары [2, с. 331–342, 420–421]. Гэтыя асаблівасці вялі да таго, што, з аднаго боку, гаспадар мог мець большы ўплыў на склад і характар Рады, а з іншага, яна мела выразна арыстакратычны характар. Прадстаўнікі ўплывовых родаў паноў ВКЛ маглі спадзявацца, што яны, нават не заняўшы ваяводскія, міністэрскія ўрады, ці ўрад гаспадарскага маршалка, будуць запрошаныя гаспадаром на сойм асобнымі лістамі. Так, напрыклад, прадстаўнікі панскага роду Храптовічаў, нягледзчы на тое, што пасля смерці Марціна Багданавіча Храптовіча каля 1528 г. род выпаў з ліку ўладнай эліты ВКЛ, запрашаліся ў 1560-я гг. на вальны сойм асобнымі лістамі [2, с. 154–155; 41, s. 57–64].

Усе гэтыя асаблівасці, ўласцівыя Радзе ВКЛ, былі захаваныя і ў выніку рэформаў 1560-х гг. Утварэнне новых ваяводстваў толькі павялічыла колькасць тых асоб, якія мелі фармальнае права ўдзельнічаць у пасяджэннях Паноў рады [2, с. 725–726]. Безумоўна, гэта было часткаю падрыхтоўкі да уніі з КП. Хоць уладная эліта ВКЛ, абараняючы свае інтарэсы, настойвала, перадусім, на захаванні асобных літоўскіх соймаў, але яна мусіла быць заклапочаная перспектывай таго, што яе голас на супольных соймах Княства і Кароны будзе заглушаны больш шматлікім каронным прадстаўніцтвам. Так і атрымалася. З 140 сенатарскіх годнасцяў, якія называе ўхвалены на Люблінскім сойме 1569 г. “Пара-

дак Рады Кароннай і Літоўскай”, толькі 27 (19,3%) прадстаўлялі ВКЛ. Пазнейшыя тэрытарыяльныя змены не надта змянілі гэтыя суадносіны [26, s. 239–241].

Такім чынам, асабовы склад Рады у выніку працы Люблінскага сойму ў 1568–1569 гг. скараціўся ўдвая. Калі б дапусціць, што ў Сенат РП трапілі хаця б ураднікі адарваных ад ВКЛ у 1569 г. зямель, а таксама павятовыя маршалкі (былыя гаспадарскія), якія адпавядалі ў Кароне меншым кашталіям, то прадстаўніцтва Княства ўзрасло б да 34,8%. Аднак большыя наступствы, як уяўляецца, штучнае абмежаванне колькаснага складу Сенату ВКЛ мела для ўнутрыпалітычнага жыцця гэтай дзяржавы. Магчымасці трапіць у лік уладнай эліты дзяржавы былі значна абмежаваныя. Колькасць урадаў, фактычна, стала меншаю ў параўнанні з той колькасцю родаў, якія традыцыйна складалі т. зв. “палітычны народ” [43]. Гэта, як уяўляецца, вяло да алігархізацыі Сената ВКЛ. Многія ранейшыя панскія роды вымушаныя былі альбо шукаць свайго шансу на каралеўскай службе, спадзяваючыся пад час доўгай кар’еры заваяваць ласку манарха, палітычны аўтарытэт і выслужыць маёнтак, альбо задавальняцца кар’ерай на лакальным узроўні. Звужэнне складу Сената ВКЛ прывяло, урэшце рэшт, да ўтварэння карпаратыўнай і гамагеннай сацыяльнай групы ўнутры вышэйшага стану дзяржавы, якую прынята называць магнатэрыяй.

Склад сенатарскіх родаў ВКЛ у 1566–1605 гг.

Безумоўна, галоўны уплыў на канфігурацыю палітычных сіл унутры РП меў манарх. Гэта вынікала з ягонага права раздаваць сенатарскія ўрады ў дзяржаве згодна са сваімі пажаданнямі. Фактычна, склад кароннага і літоўскага Сенату ў РП заўжды быў вынікам рашэнняў караля і вялікага князя. Манарх увесь час імкнуўся ўтварыць праз свае намінацыі найбольш прыхільны для сябе Сенат, таму смерць папярэдняга і каранацыя кожнага новага манарха адкрывала новы этап у гісторыі гэтага органа ўлады. Адначасова, на склад Сенату РП наймацнейшы ўплыў меў фактар, над якім не мог панаваць нават кароль – біялагічны. Па той прычыне, што ўрады былі дажывотныя, манарх мог змяніць непажаданую яму асобу толькі дачакаўшыся яе смерці. Гэтыя два фактары мелі рашучы ўплыў на склад і характар Сенату РП, а значыць і на склад той невялікай групы родаў, якія мелі сваіх прадстаўнікоў у шэрагах гэтага дзяржаўнага інстытуту.

Найбольш прыдатнымі кропкамі у даследаванні дынамікі змен складу Сенату ВКЛ, з’яўляюцца наступныя моманты: смерці манарха і сур’ёзнай змены манархам сваёй палітыкі, наступствы якой для Сенату

можна ацаніць толькі праз нейкі час, калі манарх рэалізуе сваю магчымасць запоўніць пустыя сенатарскія крэслы. Для перыяду 1566–1605 гг. такімі кропкамі абраныя гады: 1566, 1572, 1586, 1594, 1605. Варта зазначыць, што для чысціні атрыманых вынікаў, было вырашана для 1566 г. не ўлічваць сенатараў тых ваяводстваў, што ў 1569 г. былі адарваны ад ВКЛ. Амаль усе яны дастаткова хутка інтэгрваліся ў каронныя эліты і іх роды ў шэрагах уладнай эліты Княства прадстаўленыя не былі. Было вырашана таксама не прымаць у разлік інфлянцкіх сенатараў, якія прадстаўлялі літвінаў. Такім чынам для ўсяго перыяду, які тут разглядаецца, улічваюцца асобы, якія займалі 27 сенатарскіх урадаў ВКЛ, а таксама, праз вялікую вагу, якая надавалася гэтым пасадам, абодва гетманства: вялікае і польнае [42]. Гэтыя асобы, а таксама іх роды, складалі тую групу ўнутры вышэйшага саслоўя ВКЛ, якая акрэсліваецца тут як “сенатарскія роды”. Яны ж, найчасцей, складалі ўладную эліту дзяржавы [44–51]. Варта адзначыць, што у спісе літаратуры прыведзеныя толькі найважнейшыя працы, з якіх бралася інфармацыя, неабходная для дадзенага даследавання, бо адлюстраванне ўсе публікацыі датычныя біяграфій 86 асоб і іх дзяцей у межах аднаго артыкула не ўяўлялася магчымым. У спісе літаратуры не былі адлюстраваныя шматлікія зборнікі крыніц, якія выдаваліся ў Расійскай Імперыі ў XIX – пачатку XX ст., некалькі дзесяткаў артыкулаў з “Польскага слоўніка біяграфічнага”, шыфры выкарыстаных архіўных справаў з Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Мінску і Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве, асобныя артыкулы, якія ўтрымліваюць толькі адзінкавую інфармацыю. Прасапаграфічная база дадзеных са звесткамі, датычнымі ўсіх асобаў, што тут разглядаюцца, і спісам літаратуры, будзе апублікаваная асобна ў будучым.

Першым крытэрыем для аналізу будзе колькаснае прадстаўніцтва асобных родаў у складзе Сенату. Пры гэтым, пры аналізе атрыманых вынікаў у разлік трэба прымаць некалькі фактараў. Па-першае, пры падліках колькаснага прадстаўніцтва тых, ці іншых родаў неабходна ўлічваць дэмаграфічны чыннік: стаць чальцамі Сенату маглі толькі паўнагадовыя мужчынскія прадстаўнікі роду. Адпаведна, калі іх бракавала, нават самы ўплывовы род мог часова застацца без свайго прадстаўніцтва ў шэрагах уладнай эліты дзяржавы. Калі, аднак, за 40 гадоў (перыяд за які мусіла цалкам змяніцца два пакаленні) нейкае прозвішча раней магутнага роду не сустракаецца, гэта выразна мусіць сведчыць аб страце родам статусу сенатарскага, хоць памяць аб ранейшай пазіцыі ў родзе магла захоўвацца і культывавацца. Па-другое, варта браць пад увагу шчыльнасць сувязяў паміж носьбітамі адной фаміліі –

аднолькавае прозвішча не заўжды азначала агульнасць інтарэсаў. Нарэшце, трэба ўлічваць, што ў ВКЛ існавала пэўная іерархія сенатарскіх урадаў і калі нейкі род збіраў у сваіх руках некалькі другасных кашталяній, гэта яшчэ не сведчыць аб яго вялікіх уплывах у дзяржаве. З іншага боку, палітычны прэстыж моцна залежаў ад асабістых якасцяў урадніка. Такім чынам, ніжэйшыя падлікі не заўжды могуць быць выкарыстаныя для ацэнкі ўплываў таго, ці іншага сенатарскага роду.

Для пачатку варта звярнуць увагу на тое, якія роды былі прадстаўленыя ў Сенаце ВКЛ у перыяд 1566–1605 гг. У сенатарскім крэсле за гэты час пабывала 86 чалавек, якія прадстаўлялі 43 роды. Толькі 13 родаў маглі пахваліцца больш чым адным прадстаўніком на вышэйшых урадах ВКЛ. Але да гэтых 13 родаў належала ажно 56 асоб (65,1%). Роды Радзівілаў, Хадкевічаў, Войнаў, Сапегаў і Пацаў далі 32 сенатары – 37,2% ад агульнай колькасці. Калі да іх дадаць яшчэ Валовічаў і Тышкевічаў, то атрымаецца, што 7 з 43 родаў далі амаль палову ад усіх асоб, прызначаных на сенатарскія ўрады у перыяд з 1566 па 1605 гг. Такім чынам, на сенатарскія ўрады ў ВКЛ рэкрутаваліся асобы, якія паходзілі з дастаткова вузкай групы роды. Канцэнтрацыя найважнейшых урадаў у дзяржаве ў руках невялікай колькасці сенатарскіх родаў у ВКЛ выяўляецца на шмат больш выразней, чым у КП [17, с. 461–470].

Безумоўна, аднак, не ўсе ўрады былі аднолькава прэстыжныя і пажаданыя праз усіх палітыкаў ВКЛ. Варта звярнуць увагу на тое, якія роды займалі найбольш значныя ў дзяржаве ўрады: ваяводства і кашталянію віленскую і троцкую, жамойцкае генеральнае староства, міністэрскія ўрады (апроч урада падскарбія) і абодва гетманствы. За перыяд 1566–1605 гг. 24 чалавекам, якія прадстаўлялі 13 родаў, пашчаслівілася атрымаць намінацыю на гэтыя ўрады. З 24 чалавек 13 належалі да родаў Радзівілаў і Хадкевічаў. Астатнія 11 родаў далі роўна па аднаму прадстаўнікі на вышэйшыя дзяржаўныя годнасці. Такім чынам, найбольш прэстыжныя і ўплывовыя пасады, фактычна, былі зарэзерваваныя за двума родамі. Намінацыі для астатніх родаў таксама не былі выпадковасцю. “Шчасліўцы” альбо належалі да ўплывовых і заможных родаў (Ян Глябовіч, Ян Кішка, Стэфан Збаражскі), альбо заслужылі іх талентам і шматгадовай працай пры вялікім князі (Астафей Валовіч, Леў Сапега, Раман Сангушка, Крыштоф Дарагастайскі, Габрыэль Война, Пётр Весялоўскі), або іх прызначэнне не парушала баланс сіл унутры краіны (Мікалай Тальваш, Павел Пац).

Далей, варта звярнуцца да таго, як змянялася дынаміка прадстаўніцтва тых, ці іншых родаў у Сенаце ВКЛ у 1566–1605 гг. Пры

гэтым неабходна адзначыць, што калі прадстаўнік аднаго роду займаў адначасова два ўрады, напрыклад ваяводства і канцлерства, то ў такім выпадку лічыцца, што ўрады займала дзве асобы аднаго роду.

Колькасць родаў прадстаўленых у Сенаце ВКЛ ва ўсіх 5 часавых зрэзах была прыблізна аднолькавая. Найбольш страката Паны Рада выглядала ў 1566 г. – было прадстаўлена 20 родаў. Найменш – у 1605 г., калі сенатарскай годнасцю маглі пахваліцца прадстаўнікі 17 фамілій. У дадатку да артыкулу прыведзены дадзеныя аб прадстаўніцтве розных родаў у Сенаце ВКЛ у пяці часавых зрэзах.

Аналіз табліцы, змешчанай у дадатку не з'яўляецца простаю задачай і, у адрозненні ад папярэдніх падлікаў, тут нельга абмежавацца толькі колькасным падыходам, беручы абавязкова пад увагу біялагічныя і дэмаграфічныя фактары. Першае, што кідаецца ў вочы – з 38 родаў толькі 5 могуць пахваліцца прысутнасцю сваіх прадстаўнікоў ва ўсіх пяці часавых зрэзах. Гэта роды Зяновічаў, Пацаў, Радзівілаў, Сапегаў і Тышкевічаў. Першым чатыром родам удалося захаваць свае пазіцыі, дзякуючы выразнай пераемнасці пакаленняў. У выпадку Тышкевічаў прадстаўніцтва ў Сенаце ВКЛ у 1586 г. перайшло да іншай галіны роду ў параўнанні з часамі Жыгімонта II Аўгуста. Добрай пераемнасцю пакаленняў на вышэйшых урадах могуць пахваліцца Хадкевічы, якія выпалі з ліку ўладнай эліты на 1580-я гг. Па вялікаму рахунку, аднак, абсалютна без перапынкаў у Сенаце ВКЛ былі прадстаўлены толькі роды Радзівілаў і Сапегаў і тое розныя іх галіны.

Дадзеныя лічбы зусім не ўказваюць на тое, што ўнутры эліт ВКЛ адбывалася пастаянная ратацыя. Прыведзеныя крыху раней падлікі, наадварот, указваюць на тое, што склад эліт быў дастаткова трывалым і на найбольш прэстыжныя, ці выгодныя ўрады прызначаліся асобы з вузкай групы сенатарскіх родаў. Гэтыя лічбы ўказваюць хутчэй на больш цікавую тэндэнцыю – з-за біялагічных і дэмаграфічных фактараў ні адзін род не мог гарантаваць сабе бесперапыннага знаходжання на найвышэйшых дзяржаўных урадах і, адпаведна, удзелу ў ажыццяўленні ўлады. І гэта незалежна ад бягучай палітыкі двара. Да дэмаграфічнага фактару адносіцца адносна позні тэрмін нараджэння дзяцей у мужчынскіх прадстаўнікоў уладнай эліты ВКЛ. Да біялагічных – невялікая сярэдняя працягласць жыцця ў ранні новы час, нават, сярод вышэйшых колаў насельніцтва. Так, ваявода віленскі, канцлер і вялікі маршалак Мікалай Радзівіл Чорны памёр у 50 гадоў, пакінуўшы сыноў ва ўзросце 16, 9, 7 і 6 гадоў [52, s. 392]. Ваявода віленскі Ян Глябовіч (пам. 1549) пакінуў сына Яна, якому было ўсяго 5 гадоў [53, с. 146–147].

Ваявода віцебскі Станіслаў Кішка (пам. 1544) пакінуў сыноў, якім не споўнілася і 10 гадоў [54; 55, s. 381–383]. Натуральна, можна адшукаць і іншыя прыклады. Мікалай Радзівіл Руды дажыў да моманту, калі абодва ягоныя сыны занялі сенатарскія ўрады [56, s. 586–587]. Аналагічна, адзін з 4 сыноў Мікалая Радзівіла Чорнага, Мікалай Крыштоф Сіротка, назіраў за пачаткам кар’еры сваіх сыноў [57, s. 310–311]. Леў Сапега, Мікалай Дарагастайскі, Павел Іванавіч Сапега і некаторыя іншыя асобы таксама змаглі ўбачыць сваіх дзяцей на высокіх пасадах [58, s. 394; 59; 60]. Але калі прыняць у разлік, што не так часта на сенатарскія ўрады прызначаліся асобы на трэцім дзясятку жыцця, зробіцца зразумелым, што цыклы дамінавання ў дзяржаўна-палітычным жыцці ВКЛ асобных сенатарскіх родаў абумоўлены не толькі палітыкай двара, але моцна залежалі ад іншых фактараў, на якія ані двор, ані самі прадстаўнікі родаў не маглі мець уплыву.

Добрай ілюстрацыяй дадзенага тэзісу можа служыць эпізод у гісторыі сенатарскага роду Хадкевічаў. У 1579 г. памёр адзін з найуплывовейшых побач з Мікалаем Радзівілам Рудым палітыкаў ВКЛ 1560–1570-х гг. кашталян віленскі, староста генеральны жамойцкі і маршалак вялікі Ян Геранімавіч Хадкевіч. Дадзеная год традыцыйна лічыцца момантам перамогі Радзівілаў у змаганні за палітычныя ўплывы ў дзяржаве. Яна стала магчымай дзякуючы сваяцкім адносінам Радзівілаў з усёмагутным каронным канцлерам і вялікім гетманам Янам Замойскім. Больш чым на дзесяцігоддзе з-за няласкі манарха Хадкевічы выпадаюць з ліку ўладнай эліты дзяржавы [28, s. 320–321; 61; 62; 63, s. 41–45; 64]. Падобнае палітычнае тлумачэнне падзей шмат у чым стала магчымым дзякуючы памылцы Адама Нарушэвіча, які яшчэ ў XVIII ст. памылкова вызначыў гады народзінаў дзяцей Яна Хадкевіча Аляксандра і Яна Караля, якім на момант смерці бацькі, як высвятляецца, было каля 10 гадоў, а не 20, як уважаў сlynны гісторык [65; 66, s. 6]. Аднак, яны аніякім чынам не маглі прэтэндаваць на высокія ўрады ў дзяржаве пад час кіравання Стэфана Баторыя, а дамінаванне Радзівілаў у 1580–1590-я гг. у ВКЛ тлумачыцца не толькі палітычнымі, але і звычайнымі дэмаграфічнымі чыннікамі. Падобныя цыклы, асабліва ў выпадку не надта разгалінаваных родаў, можна назіраць і на прыкладах іншых фамілій. Варта зазначыць, што ў грамадстве існавалі пэўныя механізмы для іх пераадолення: адносіны роднасці і сваяцтва, інстытут апякунства, магчымасць стаць дваранінам манарха, сістэма прыдворных і тытулярных урадаў і г. д.

Матрыманіяльныя стратэгіі сенатарскіх родаў як інструмент вывучэння структуры вышэйшага саслоўя ВКЛ

Параметрам для вывучэння структуры сенатарскіх родаў ВКЛ у 1566–1605 гг. стане даследаванне матрыманіяльных стратэгіяў асоб, якія гэты Сенат складалі. Тэрмін “матрыманіяльныя стратэгіі” увёў у навуковы зварот у 1970-я гг. знакаміты сацыёлаг П’ер Бурдзье. Ён прапанаваў разглядаць шлюбы з пункту гледжання канкрэтнай практыкі іх заключэння. Гэты падыход Бурдзье супрацьпаставіў ранейшаму, калі антрапологі, этнолагі і сацыёлагі даследавалі пераважна юрыдычныя нормы і правілы, а таксама звычаі, якія ў дадзенай супольнасці праўна рэгулявалі шлюбныя сувязі. Бурдзье прапанаваў разглядаць шлюбы як канкрэтныя практыкі па абмену матэрыяльным і сімвалічным капіталам паміж сем’ямі і родамі. Канчатковай мэтай гэтага абмену было захаванне або павелічэнне ўспадкаванага маёнтку, улады і прывілеяў [67, с. 186–308]. Пры гэтым: “У аснове матрыманіяльных стратэгіяў ляжыць не разлік, не механістычны дэтэрмінізм эканамічнай неабходнасці, а дыспазіцыі, засвоеныя праз умовы існавання, пэўнага кшталту сацыяльна сканструяваны інстынкт, які схіляе перажываць як безумоўны загад абавязку або як непераадольную цягу пачуцця патрабавання асаблівай формы эканоміі, якія паддаюцца аб’ектыўнаму разліку” [67, с. 311]. Даследаванне матрыманіяльных стратэгіяў дае ў рукі даследчыку цудоўны інструмент для аналізу структуры таго, ці іншага грамадства.

Вывучаючы матрыманіяльныя стратэгіі сенатараў ВКЛ, можна зрабіць высновы аб ступені адасобленасці сенатарскіх родаў, як прадэманстраваў у сваім даследаванні польскі гісторык Г. Літвін [17]. Безумоўна, сенатары ўсведамлялі сваю выключнасць, прыналежнасць да сенатарскага роду разглядалася, як вялікі гонар, што неаднаразова падкрэслівалася ў панегірыках, эпітафіях і іншых падобных творах. Гэта, аднак, не дазваляе ацаніць наколькі моцна адасобіліся роды, якія мелі прадстаўнікоў ў Сенаце ВКЛ, ад рэшты шляхецкага грамадства дзяржавы. Нярэдка Сенат і ВКЛ і КП разглядаюць як алігархічны орган улады. Але спробы акрэсліць межы гэтай алігархіі пакуль не мелі вялікага поспеху. На гэтыя межы, безумоўна, найвыразней павінны ўказваць матрыманіяльныя стратэгіі сенатарскіх родаў ВКЛ. Калі прадстаўнікі гэтых родаў надзвычай рэдка заключалі шлюбы па-за сваім колам, то гэта можа ўказваць на вялікую ступені замкнёнасці гэтых родаў і ўтварэнне вялікай дыстанцыі паміж імі і сярэдняй і заможнай шляхта. Адпаведна, адкрытасць на шлюбы з родамі, якія не мелі свайго прадстаўніцтва ў Сенаце ВКЛ, можа ўказваць, што сацыяльныя межы ўнутры шляхецкага саслоўя былі

яшчэ дастаткова адкрытымі, што, адпаведна, сведчыць пра высокую сацыяльную мабільнасць унутры шляхты. Падобнае даследаванне польскага гісторыка ў дачыненні да КП прадэманстравала, што пры пэўнай тэндэнцыі да закрыцця межаў паміж заможнай шляхтай і магнатэрыяй, да 1668 г. гэты працэс яшчэ не перамог, і сенатары не ўтварылі асобнага саслоўя [17, s. 468–469]. Як справы выглядалі ў ВКЛ?

Для патрэбаў даследавання усе заключаныя сенатарамі і іх нашчадкамі шлюбы будуць падзеленыя на чатыры тыпы:

- шлюбы з прадстаўнікамі сенатарскіх родаў ВКЛ;
- шлюбы з прадстаўнікамі сярэдняй і дробнай шляхты ВКЛ;
- шлюбы з насельнікамі КП;
- шлюбы з замежнікамі.

Варта зазначыць, што вызначэнне працэнтаў шлюбаў прадстаўнікоў сенатарскіх родаў з каранямі дазволіць таксама ацаніць прагрэс працэсу інтэграцыі дзвюх частак федэратыўнай РП. Шлюбы, заключаныя з прадстаўнікамі ваяводстваў, далучаных да КП на Люблінскім сойме, да 1569 г. будуць разглядацца як шлюбы з элітай ВКЛ, пасля – з кароннай. Калі звестак адносна мужа/жонкі асобы не захавалася, яна ў разліках не прымалася. Балазе, такіх выпадкаў вельмі мала, таму яны не скажаюць агульную карціну.

На 81 сенатара ВКЛ (не ўлічваюцца 5 біскупаў-сенатараў) прыходзіцца 118 шлюбаў. Пры гэтым, у разлік прымаюцца шлюбы заключаныя як да 1566 г., так і пасля 1605 г. Толькі адзін з сенатараў, Астафей Серафім Тышкевіч (пам. 1590) у шлюб не ўступіў [48, s. 87]. З 118 шлюбаў 40 (33,9 %) прыходзіцца на шлюбы з прадстаўніцамі іншых сенатарскіх родаў ВКЛ, 37 (31,36%) – з прадстаўніцамі сярэдняй і заможнай шляхты ВКЛ, 33 (27,97%) – з прадстаўніцамі каронных родаў. З апошніх 33-х, 11 былі заключаныя з прадстаўніцамі сенатарскіх родаў Малой і Вялікай Польшчы, 14 – з прадстаўніцамі родаў, што паходзілі з землях адарваных ад ВКЛ у 1569 г. і 8 прыпадае на шлюбы з кароннай шляхтай. З астатніх 6-ці з 118 шлюбаў, 2 былі заключаныя з замежнікамі, а паходжанне 4 астатніх жонак высветліць не ўдалося. Такім чынам, 86 асобаў, якія займалі сенатарскія ўрады ў перыяд 1566–1605 гг. найчасцей уступалі ў шлюбы з прадстаўніцамі групы да якой самі належалі. Аднак шлюбы з прадстаўніцамі сярэдняй і дробнай шляхты не былі вялікай рэдкасцю, хутчэй наадварот, як дэманструюць лічбы, заключаліся амаль настолькі ж часта. Цікава, што амаль трэць усіх шлюбаў была заключаная з прадстаўніцамі каронных родаў. Зрэшты, дастаткова часта гэта былі шлюбы з родамі, якія раней былі шчыльна звязаныя з ВКЛ.

Перш чым рабіць нейкія высновы з прыведзеных лічбаў, варта, аднак, зазначыць, што шляхта ВКЛ у XVI–XVII ст. заключала шлюбны, як правіла, у другой палове трэцяга дзясятка жыцця. Так, напрыклад, сярэдні шлюбны ўзрост прадстаўнікоў роду Радзівілаў (даты жыцця і шлюбу якіх вядомыя) у пачатку XVI – першай палове XVII ст. складаў каля 26 гадоў [68]. Гэта значыць, што большасць асобаў, якія ўваходзяць у спіс 86 сенатараў, ажаніліся яшчэ да таго, як занялі ўрад, які даваў ім права на месца ў Сенаце РП. Шлюбны з прадстаўніцамі сярэдняй і заможнай шляхты ў асноўнай масе заключаліся сенатарамі, якія не ўзнімаліся вышэй за кашталянію і вельмі часта былі першымі і адзінымі прадстаўнікамі свайго роду ў Радзе ВКЛ. Так, 28 кашталянаў, якія тут разглядаюцца, заключылі 35 шлюбаў. З іх 9 прыходзяцца на шлюбны з сенатарскімі родамі ВКЛ, 22 – на прадстаўніц сярэдняй і заможнай шляхты ВКЛ і толькі 1 на каронны род; абранніцы трох кашталянаў засталіся невядомыя. На астатніх 53-х сенатараў прыходзіцца толькі 15 шлюбаў з прадстаўніцамі сярэдняй і заможнай шляхты. Ураднікі, якія займалі ніжэйшае месца ў іерархіі сенатарскіх урадаў ВКЛ, найчасцей маглі рэалізаваць свае матрыманыя амбіцыі ўжо толькі праз шлюбны сваіх дзяцей. Варта, такім чынам, звярнуцца да аналізу матрыманыя стратэгіі не толькі сенатараў, але і іх дзяцей, а таксама паспрабаваць ацаніць дынаміку зменаў гэтых стратэгіі за перыяд 1566–1605 гг.

Змены ў матрыманыя стратэгіях можна назіраць толькі са зменай пакаленняў, таму найбольш прыдатнымі кропкамі з’яўляюцца гады 1566 і 1605 гг. Варта зазначыць, што у выпадку найбольш уплывовых родаў, асабліва Радзівілаў і Хадкевічаў, варта звяртаць увагу не толькі на шлюбны непасрэдна сенатараў, але іх братоў і сёстраў, таксама дзяцей, якія незалежна ад таго дамагліся яны высокіх урадаў, ці не, з’яўляліся вышэйшай арыстакратыяй. Па-іншаму сітуацыя выглядае для тых сенатараў, якія займалі невысокія ўрады, ці былі адзінымі прадстаўнікамі свайго роду ў Сенаце ў дадзеным пакаленні, а іх прызначэнне магло быць адзнакай іх шматгадовых заслуг на карысць РП. У гэтым выпадку астатнія прадстаўнікі роду маглі заставацца на ўзроўні сярэдняй і заможнай шляхты, нярэдка нават не ўваходзячы ў лік лакальных эліт. Таму лагічным падалося намацаць залатую сярэдзіну: тут будуць разглядацца шлюбны канкрэтных прадстаўленых у Сенаце асоб і іх дзяцей.

У 1566 г., яшчэ да ўзнікнення супольнай РП, сенатары ВКЛ і іхныя дзеці выбіралі сабе шлюбнага партнёра сярод іншых літоўскіх сенатарскіх родаў у 45% (50 шлюбаў) выпадках. У 24,3% (27 шлюбаў) выпадках партнёр выбіраўся з ліку заможнай і сярэдняй шляхты, якая за

перыяд XVI – першай паловы XVII ст. не ўзнялася па-над узровень лакальных эліт. Нарэшце 30,6% шлюбаў (34) прыходзіцца на замежнікаў. З гэтых 34 шлюбаў адзін быў заключаны з выхадцамі з-за межаў РП, 13 – з прадстаўнікамі родаў, якія галоўныя ўладанні канцэнтраваліся ў ваяводствах, адарваных ад ВКЛ у 1569 г.

У 1605 г. сітуацыя выглядала наступным чынам: 46,2% (36) шлюбаў заключаны паміж літоўскімі сенатарскімі родамі, 20,5% (16) з выхадцамі з заможнай і сярэдняй шляхты, 33,3% (26) з замежнікамі. З апошніх, два шлюбы былі заключаныя з выхадцамі з-за межаў РП, 7 – з прадстаўнікамі ўсходніх ваяводстваў КП.

Можна, такім чынам, адзначыць, што асаблівай дынамікі за 40 гадоў мы не назіраем. Лічбы 1605 г. не надта адрозніваюцца ад лічбаў 1565 г. Ані Люблінская унія, ані згасанне некаторых родаў, ані канфесійны падзел не змаглі змяніць гэтыя суадносіны. Улічваючы, што абсалютная большасць шлюбаў з замежнікамі прыходзіцца на магутныя каронныя роды, можна сцвярджаць, што не менш за 65–70% шлюбаў уладнай эліты ВКЛ у дадзены перыяд заключалася ўнутры ўладнай эліты РП. Шлюбы, сенатарскіх родаў Княства мелі, такім чынам, дастаткова гамагамны характар. Гэта выразна ўказвае на тэндэнцыю да ўсталявання сур’ёзных сацыяльных бар’ераў паміж рознымі групамі ўнутры вышэйшага саслоўя ВКЛ.

Заклучэнне

Такім чынам, паводзячы вынікі, варта канстатаваць, што натуральнае развіццё інстытуту Рады ў ВКЛ у XV – сярэдзіне XVI ст. было гвалтоўна перапыненае пастановамі Люблінскага сойму, што, як уяўляецца, значна адбілася на структуры ўсяго вышэйшага саслоўя ВКЛ. Дакладнае і фармальнае вызначэнне ў 1569 г. канкрэтных ураднікаў Княства, якія належалі да Сенату РП, вяло да таго, што значная колькасць былога “палітычнага народу” аказалася выключанай з ліку палітычных эліт дзяржавы. Гэта, у сваю чаргу, дазваляла зусім невялікай колькасць сенатарскіх родаў канцэнтраваць у сваіх руках матэрыяльны і сімвалічны капітал. Аб адасабленні ад рэшты шляхецкага грамадства сенатарскіх родаў ВКЛ выразна сведчыць даследаванне іх складу і структуры.

Аналіз складу сенатарскіх родаў ВКЛ у 1566–1605 гг. дазваляе казаць аб вялікай канцэнтрацыі асобных родаў на вышэйшых дзяржаўных урадах. Вельмі абмежаванай колькасці фамілій за 40 гадоў удалося займець сваіх прадстаўнікоў на 27 найважнейшых пасадах. Колькасць родаў і асоб, якія можна залічыць у шэрагі ўладнай эліты ВКЛ, такім чынам, была вельмі абмежаваная. Акрамя таго, даследаванне дынамікі зменаў прадстаўніцтва асобных родаў у Сенаце РП дазваляе зрабіць цікавую

виснову, датычную функцыянавання ўлады ў ВКЛ. З-за біялагічных і дэмаграфічных фактараў непазбежнай з'яўлялася пэўная цыклічнасць гэтага прадстаўніцтва што нярэдка было адным з найважнейшых фактараў унутрыпалітычнага жыцця дзяржавы.

Вывучэнне матрыманіяльных стратэгий літоўскіх сенатараў указвае на высокую ступень замкнёнасці родаў, якія ўтваралі Сенат, ад пранікнення прадстаўнікоў менш заможных і ўплывовых родаў. Адсутнасць фармальнага межаў унутры вышэйшага стану ВКЛ не выключала магчымасці для прадстаўнікоў лакальнай эліты трапіць у лік эліты ўладнай. Аднак нефармальныя патрабаванні да паходжання, маёмаснага і сімвалічнага статусу, якія высоўваліся да кандыдата ў сенатары, строгія матрыманіяльныя імператывы, што да родавай прыналежнасці і маёнтку іх абранніка/абранніцы пры шлюбе, значна запавольвалі працэс ратацыі эліт. Найчасцей роды ў шэрагах уладных эліт змяняліся ў выніку фізічнага выгасання тых, ці іншых фамілій. Безумоўна, усё гэта дазваляе ацаніць Сенат ВКЛ як інстытут алігархічнай улады. Акрамя таго, варта канстатаваць, што для сенатарскіх родаў ВКЛ матрыманіяльны рынак КП выглядаў дастаткова перспектыўным: шлюбы з прадстаўнікамі каронных эліт не з'яўляліся вялікай рэдкасцю. Далейшае даследаванне складу і структуры сенатарскіх родаў ВКЛ дазволіць лепш зразумець дзяржаўны лад краіны, структуру грамадства, механізмы ўлады і прычыны тых загананых палітычных практык, якія здамінавалі ўнутрыпалітычнае жыццё РП ужо ў другой палове XVII ст.

Спіс літаратуры

1. Довнар-Запольский, М. В. Спорные вопросы по истории литовско-русского сейма / М. В. Довнар-Запольский // Журнал Министерства народного просвещения. – сентябрь 1901. – Часть СССXXXVII. – С. 454–498.
2. Любавский, М. К. Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства / М. К. Любавский. – Москва: Университетская тип., 1900. – 1160 с.
3. Максимейко, Н. А. Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г. / Н. А. Максимейко. – Харьков, 1902. – 205 с.
4. Малиновский, И. А. Рада Великого Княжества Литовского в связи с боярской думой древней России / И. А. Малиновский. – Ч. 2. Вып. 2. – Томск: Типолитография Сибирск. т-ва печатного дела, 1912. – VII, XVIII, 492, XXXV с.
5. Пятраўскас, Р. Літоўская знаць у канцы XIV–XV ст. Склад – структура – улада / Р. Пятраўскас. – 2-е выд. – Смаленск: Інбелкульт, 2014. – 386 с.
6. Czermak, W. Parlamentaryzm litewski przed unią lubelską / W. Czermak // Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie r. 1901. – 1902. – nr 8. – S. 10–16.

7. Halecki, O. Dzieje unii jagiellońskiej / O. Halecki. – 2 t. – Kraków, 1919–1920.
8. Halecki, O. O początkach parlamentaryzmu litewskiego / O. Halecki // Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umijętności w Krakowie. – T. 20. – Nr 8. – Sierpień – wrzesień – październik, 1915. – S. 22–27.
9. Korczak, L. Litewska rada wilkokiążęca w XV wieku / L. Korczak. – Kraków: nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1998. – 119, [1] s.
10. Korczak, L. Monarcha i poddani. System władzy w Wielkim Księstwie Litewski w okresie wczesnojagiellońskim. / L. Korczak. – Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2008. – 207 s.
11. Pietkiewicz, K. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka / K. Pietkiewicz. – Warszawa: Napoleon V, 2014. – 342 s.
12. Грыцкевіч, А. Дзяржаўны і палітычны лад / А. Грыцкевіч // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2 т. Т. 1 / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; – 2-е выд. – Мінск: БелЭН, 2007. – С. 40–51.
13. Грыцкевіч, А. Магнаты / А. Грыцкевіч // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2 т. Т. 2 / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; – 2-е выд. – Мінск: БелЭН, 2007. – С. 255.
14. Грыцкевіч, А. Шляхта / А. Грыцкевіч // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2 т. Т. 1 / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; – 2-е выд. – Мінск: БелЭН, 2007. – С. 72–75.
15. Kieniewicz, L. Senat za Stefana Batorego / L. Kieniewicz. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2000. – 328 s.
16. Скеп’ян, Н. Да пытання фармавання магнацкага саслоўя ВКЛ у XV – першай палове XVI ст. / Н. Скеп’ян // АРСНЕ. – 6–2015. – С. 26–40.
17. Litwin, H. Magnateria polska 1454–1648. Kształtowanie się stanu / H. Litwin // Przegląd Historyczny. – 1983 – T. LXXIV. Z. 3. – S. 451–470.
18. Maćzak, A. Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII w. / A. Maćzak. – Warszawa: Semper, 1992. – 358 s.
19. Tereškinas, A. Imperfect communities. Identity, discourse and nation in the seventeenth-century Grand Duchy of Lithuania / A. Tereškinas. – Vilnius: Institute of Lithuanian Literature and Folklore, 2005. – 358 s.
20. Доўнар-Запольскі, М. В. Сацыяльна-эканамічная структура Літоўска-Беларускае дзяржавы ў XVI–XVIII стагоддзях / М. В. Доўнар-Запольскі // Гістарычна-археалёгічны зборнік. – 1927. – № 1. – С. 1–66.
21. Грицкевич, А. П. Распределение магнатских и шляхетских владений в Белоруссии по их величине и этнической принадлежности владельцев (XVI в.) / А. П. Грицкевич // Вопросы истории: межвед. сб. – 1978. – С. 94–105.
22. Менжинский, В. С. Структура феодального землевладения в Великом княжестве Литовском (По материалам Переписи войска 1528 г.) / В. С. Менжинский // История СССР. – 1987. – № 3. – С. 164–178.
23. Czapliński, W., Długosz, J. Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku. / W. Czapliński, J. Długosz. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976. – 264 s.

24. Dworzaczek, W. Uwagi o genezie magnaterii / W. Dworzaczek // *Magnateria Polska jako warstwa społeczna*. – Toruń, 1974. – S. 3–8.
25. Wisner, H. Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Szkice z czasów Zygmunta III i Władysława IV Wazy / H. Wisner. – Warszawa: Neriton, 2001. – 143 s.
26. Volumina Constitutionem. Tom II. 1550–1609. Volumen 1. 1550–1585 // Do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka i W. Uruszczak. – Warszawa: Wydawnictwo sejmowe, 2005. – 516 s.
27. Akta unji Polski z Litwą. 1385–1791 // Wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętność, 1932. – 571 s.
28. Lulewicz, H. Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588 / H. Lulewicz. – Warszawa: Neriton, 2002. – 457 s.
29. Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego. – T. I: Okresy bezkrólewí / Oprac. H. Lulewicz. – Warszawa: Neriton, 2006. – 432 s.
30. Lulewicz, H. Skład wyznaniowy senatorów świeckich Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Wazów / H. Lulewicz // *Przegląd Historyczny*. – T. LXVIII. Zesz. 3. – S. 425–445.
31. Konopczyński, W. Dzieje Polski Nowożytnej / W. Konopczyński. – Warszawa, 2003. – 795 s.
32. Łabędź, P. Konflikt Krzysztofa Radziwiłła “Pioruna” z Zygmuntem III Wazą a działania wojenne w Inflantach w latach 1600–1602 / P. Łabędź // *KLIO. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*. – 2012. – T. 20 – S. 111–140.
33. Лабэндзь, П. Крыштаф Радзівіл Пярун – першы сенатар Вялікага Княства Літоўскага / П. Лабэндзь // *ARCHE. Пачатак*. – 6–2015. – С. 46–73.
34. Żojdź, K. Klientela hetmana wielkiego litewskiego Jana Karola Chodkiewicza i jej losy po śmierci patrona / K. Żojdź // *Przegląd Historyczny*. – 2015. – T. CVI, Zesz. 1. – S. 31–68.
35. Sokołowski, W. Radziwiłłowie wobec rokoszu sandomierskiego (1606–1608) / W. Sokołowski // *Miscellanea historico-archivistic*. – T 3: Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku. – 1989. – S. 67–83.
36. Lepszy, K. Dorohostajski Krzysztof Mikołaj z przydomkiem Moniwid, h. Leliwa (1562–1615) / K. Lepszy // *Polski Słownik Biograficzny*. – Kraków, 1939–1946. – S. 331–333.
37. Wisner, H. Zygmunt III Waza / H. Wisner. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 2006 – 295 s.
38. Szpaczyński, P. P. Mocarstwowe dążenia Zygmunta III w latach 1587–1618 / P. P. Szpaczyński. – Kraków: Universitas, 2013. – 414 s.
39. Stone, L. Prosopography / L. Stone // *Daedalus*. – 1971. – Volume 100 № 1. – P. 46–79.
40. Рахуба, А. Вялікае Княства Літоўскае ў парламенцкай сістэме Рэчы Паспалітай 1569–1763 гг. / А. Рахуба. – Мінск: Медысонт, 2008. – 424 с.
41. Ryżewski, G. Ród Chreptowiczów herbu Odrowąż. Dobra i kariery Chreptowiczów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV–XVIII w. / G. Ryżewski. – Kraków: AVALON, 2006. – 352 s.

42. Радаман, А. Сенат / А. Радаман // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2 т. Т. 2 / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; – 2-е выд. – Мінск: БелЭН, 2007. – С. 563–566.
43. Suchocki, J. Formowanie się i skład narodu politycznego w Wielkim Księstwie Litewskim późnego średniowiecza / J. Suchocki // Zapiski historyczne. – 1983. – Т. 48, zesz. 1/2. – S. 31–78.
44. Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba. – Kórnik: Biblioteka kórnicka, 1994 – 255 s.
45. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. – Т. I: Województwo wileńskie. XIV–XVIII wiek / Pod red. A. Rachuby. – Warszawa: DiG, 2004. – 764 s.
46. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. – Т. II: Województwo trockie XIV–XVIII wiek / Pod red. A. Rachuby. – Warszawa: DiG, 2009. – 687 s.
47. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. – Т. III: Księstwo żmudzkie XV–XVIII wiek / Pod red. A. Rachuby. – Warszawa: DiG, 2015. – 370 s.
48. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. – Т. IV. Ziemia Smoleńska i województwo Smoleńskie XIV–XVIII wiek / Pod red. A. Rachuby. – Warszawa: DiG, 2003. – 215 s.
49. Wolff, J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1386–1795 / J. Wolff. – Kraków: w drukarni Wł. L. Anczyca i spółki, 1885. – 354 s.
50. Wolff, J. Kniaziowie litewsko-ruscy do końca czternastego wieku / J. Wolff. – Warszawa: drukiem J. Filipowicza, 1895. – 698 s.
51. Рыбчонак, С. Паходжанне і радавод Валовічаў XV – пачатку XVII ст. / С. Рыбчонак // *Unus pro omnibus* : Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст. / Склад. А. М. Янушкевіч; навук. рэд. А. І. Шаланда. – Мінск: Медысонт, 2014. – С. 15–107.
52. Jasnowski, J. Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński / J. Jasnowski. – Warszawa: Nakładem Towarzystwa naukowego warszawskiego z zasiłku ministerstwa W. R. I O. P., 1939. – 447 s.
53. Кэмп, Т. Ян Янавіч Глябовіч – непакорны магнат другой паловы XVI стагоддзя / Т. Кэмп // *ARCHE* Пачатак. – чэрвень 2014. – № 6: Магнатэрыя Вялікага Княства Літоўскага. – С. 145–188.
54. Tazbir, J. Kiszka Jan h. Dąbrowa (zm. 1592) / J. Tazbir // *PSB*. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966–1967. – Т. XII. – S. 507–508.
55. Zawadzki, J. Anna z Radziwiłłów Kiszczyna, 2 v Sadowska – burzliwe losy dziedziczki fortuny / J. Zawadzki // *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*. – Białystok, 2003. – S. 381–392.
56. Ferenc, M. Mikołaj Radziwiłł “Rudy” (ok. 1515–1584). Działalność polityczna i wojskowa / M. Ferenc. – Kraków, 2008. – 671 s.
57. Kempa, T. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616). Wojewoda wileński / T. Kempa. – Warszawa: Semper, 2000. – 381 s.

58. Czwołek, A. Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego / A. Czwołek. – Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012. – 734 s.

59. Mienicki, R. Dorohostajski M. (1597) / R. Mienicki // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1939–1946. – T. V. – S. 333–335.

60. Lulewicz, H. Sapieha (Sopieha) Paweł na Kodniu h. Lis (zm. 1579) / Lulewicz H. // Polski Słownik Biograficzny. – Warszawa-Kraków, 1994. – T. XXXV/1. Zeszyt 144. – S. 128–131.

61. Dobrowolska, W. Chodkiewicz Jan Karol, h. Gryf z mieczem (1560–1621) / W. Dobrowolska // PSB. – Kraków, 1937. – T. III. – S. 363–367.

62. Kempa, T. Rywalizacja Radziwiłłów i Chodkiewiczów o pierwsze miejsce w elicie politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 60 i 70 XVI wieku / T. Kempa // History, Culture and Language of Lithuania. – Poznań, 2000. – S. 195–219.

63. Podhorodecki, L. Dzieje rodu Chodkiewiczów / L. Podhorodecki. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1997. – 212 s.

64. Michalak, H. Jan Zamoyski a Radziwiłłowie. Od suplikanta do mentora / H. Michalak // Miscellanea historico-archivistica. – Warszawa, 1989. – T. 3: Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku. – S. 217–233.

65. Chachaj, M. O dacie urodzenia i o edukacji hetmana Jana Karola Chodkiewicza / M. Chachaj // Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku). – Warszawa, 2014. – S. 49–58.

66. Naruszewicz, A. Żywot Chodkiewicza wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego W. Ks. Lit. T. I / A. Naruszewicz. – Kraków, 1858. – 268 s.

67. Бурдые, П. Практический смысл / П. Бурдые; Общ. ред. пер. и послесл. Н. А. Шматко. – СПб.: Алетейя; М.: Ин-т эксперим. социологии, 2001. – 562 с.

68. Ганчарэнка, С. Шлюбныя стратэгіі ў родзе Радзівілаў у канцы XV – першай палове XVII стст. / С. Ганчарэнка // Acta anniversaria (у друку).

Дадатак

Колькаснае прадстаўніцтва родаў ВКЛ у Сенаце ВКЛ/РП

| № | Род | 1566 | 1572 | 1586 | 1594 | 1605 |
|----|--------------|------|------|------|------|------|
| 1 | Абрамовічы | | | | 1 | |
| 2 | Агрыпы | | | 1 | 1 | |
| 3 | Валмінскія | | | 1 | 1 | |
| 4 | Валовічы | 3 | 4 | 2 | | 1 |
| 5 | Весялоўскія | | | | | 1 |
| 6 | Войны | | | | 3 | 3 |
| 7 | Гайкі | 1 | 1 | | | |
| 8 | Галоўчынскія | | | | | 2 |
| 9 | Гарнастаі | 1 | 1 | 1 | | |
| 10 | Гедройцы | | | 1 | 1 | 1 |

| № | Род | 1566 | 1572 | 1586 | 1594 | 1605 |
|----|----------------|------|------|------|------|------|
| 11 | Глябовічы | | 1 | 1 | | |
| 12 | Давойны | 1 | 1 | | | |
| 13 | Дарагастайскія | | | 1 | 1 | 2 |
| 14 | Завішы | | | | | 1 |
| 15 | Збаражскія | 1 | 1 | | | |
| 16 | Зяновічы | 1 | 1 | 1 | 2 | 2 |
| 17 | Кішкі | | | 1 | | |
| 18 | Кміты | | | 1 | | |
| 19 | Корсакі | | | | | 1 |
| 20 | Мялешкі | | | | | 1 |
| 21 | Нарушэвічы | 1 | 1 | 1 | 1 | |
| 22 | Осцікі | 1 | 1 | | | |
| 23 | Палубінскія | | | 1 | 1 | 1 |
| 24 | Пацы | 2 | 3 | 2 | 1 | 1 |
| 25 | Пратасевічы | 1 | 1 | | | |
| 26 | Пронскія | | | | 1 | |
| 27 | Пяткевічы | 1 | 1 | | | |
| 28 | Радзівілы | 2 | 4 | 6 | 4 | 2 |
| 29 | Сакалінскія | | | | | 1 |
| 30 | Саламярэцкія | 1 | 1 | | | |
| 31 | Сапегі | 1 | 1 | 3 | 3 | 3 |
| 32 | Сноўскія | | | 1 | | |
| 33 | Тальвашы | 1 | 1 | 1 | 1 | |
| 34 | Трызны | 1 | | | | |
| 35 | Тышкевічы | 2 | 1 | 1 | 1 | 1 |
| 36 | Хадкевічы | 5 | 2 | | 2 | 4 |
| 37 | Халецкія | | | | 1 | |
| 38 | Шэметы | 1 | | | 1 | |